

PODNETNÁ ŠTÚDIA O VZŤAHU SUBJEKTU A OBJEKTU

Prevratné svetodejné udalosti vždy poskytovali materiál pre filozofické zovšeobecnenia. Čo nové pre filozofiu prináša socialistická revolúcia a rozvoj socialistickej spoločnosti? O aké nové stránky sa obohacujú niektoré tradičné filozofické problémy? Súdruh J. Mužík, autor štúdie *Subjekt a objekt*,¹ odpovedá na tieto otázky analýzou kategórií subjekt a objekt. Oprávnené konštatuje, že práce z oblasti teórie spoločenského riadenia, politickej ekonomie, vedeckého komunizmu a historiografie socialistickej spoločnosti narážajú na určité metodologické ťažkosti, na nerozpracovanosť niektorých filozofických kategórií, ako sú subjekt a objekt, živelnosť a uvedomelosť, potreba a záujem, cieľ a prostriedok. Dôležitosť týchto kategórií v marxistickej filozofii rastie práve pri vysvetľovaní obdobia socialistickej revolúcie a prechodu spoločnosti ku komunizmu.

Z piatich kapitol štúdie *prvá kapitola* zdôvodňuje historickú nevyhnutnosť vedeckého riadenia socialistickej spoločnosti. Vedecké riadenie socialistickej spoločnosti považuje autor za jednu z historických foriem uvedomelej spoločenskej činnosti. Jej nevyhnutnosť vyplýva z charakteru vysoko rozvinutých výrobných síl a socialistických výrobných vzťahov. Napríklad už len rozvinuté kooperačné vzťahy si vyžadujú plánovité odberateľské a dodávateľské vzťahy. Táto nevyhnutnosť sa prejavuje už v rámci monopolného štádia kapitalizmu, a to najmä štátnomonopolistického, v úsilí o plánovanie ekonomiky.

V čom však spočíva vedecké riadenie ekonomiky a iných spoločenských vzťahov a činností za socializmu? Na túto otázku možno odpovedať, len ak máme na zreteli, že socialistická spoločnosť je etapou no-

vej spoločnosti, ktorá je ešte poznačená materinskými znamienkami triedne antagonistickej spoločnosti v ekonomike, ako aj v iných spoločenských vzťahoch. Vytvárajú špecifickú historickú obmedzenosť riadenia spoločnosti za socializmu vzhľadom na vyšší vývinový stupeň komunistickej spoločnosti. Predpoklady vedeckého riadenia spoločnosti sú totiž konkrétne historicky vytvorené. Niektorými aktuálnymi problémami týchto predpokladov sa s. Mužík zaoberá.

V *druhej kapitole* rozoberá autor vzťah živelnosti a uvedomelosti v dejinách. Kategórie živelnosť a uvedomelosť vyjadrujú konkrétny historický vzťah subjektu a objektu, mieru, akou spoločenský subjekt vládne nad podmienkami svojho spoločenského bytia, resp. nakoľko je nimi ovládaný.

Významná je autorova kritika definícií živelnosti a uvedomelosti, ktoré vychádzajú iba z gnozeologického hľadiska, v ktorom sa abstrahuje od historického vzťahu subjektu a objektu, a dodajme, od konkrétneho historického vzťahu materiálnej a ideálnej stránky spoločenskej činnosti. Abstraktne gnozeologický prístup, ktorý odvodzuje živelnosť z nemožnosti poznať nekonečné súvislosti objektívneho sveta, oprávnenne kritizuje zo stanoviska teórie pravdy a zdôrazňuje Leninovu myšlienku, že prax, určitá konkrétna úroveň praxe určuje to, čo je podstatné pre človeka, ako aj to, čo musí poznať a ovládať, resp. už

¹ Jozef Mužík, *Subjekt a objekt. K některým problémům dialektiky subjektu a objektu v období socialistické revoluce a rozvoje socialistické společnosti*. Nakladatelství politické literatury 1964, strán 188.

vyjadruje určitú kontrolu a znalosť objektívnych súvislostí. Tomuto stanovisku do určitej miery protirečí tvrdenie s. Mužika, že „inak je to s problematikou živelnosti a uvedomelosti z hľadiska historického vývinu spoločnosti a ľudského poznania. V tejto súvislosti, pravda, je potrebné hovoriť o nekonečnosti, nevyčerpatelnosti sveta . . . , o historickom postupe od relatívnej pravdy k pravde absolútnej“ (str. 65). Znamená to azda, že „z hľadiska vývinu spoločnosti“ vzťahy zvládnuteľné v rámci určitej úrovne praxe prestávajú byť zvládnuteľné, ak ich posudzujeme zo stanoviska vyššej úrovne praxe, že napr. to, čo je pre socialistickú prax uvedomelé, je pre komunistickú živelné? Samozrejme, že znalosti, ktoré postačujú na to, aby sa určité objektívne vzťahy zvládli, aby sa realizoval cieľ, nie sú dostačujúce pre takú prax, kde vznikajú *iné ciele*, kde ich realizácia reprezentuje mnohostrannejšiu kontrolu (mnohostrannejších súvislostí) než pri predchádzajúcich stupňoch spoločenskej praxe.

I keď kategória pravdy pomáha pri definovaní živelnosti a uvedomelosti, nemožno uplatniť rovnaké metodické hľadisko pri riešení ich problematiky. Kategórie živelnosť a uvedomelosť nám charakterizujú všeobecné formy spôsobu existencie spoločnosti, ich spoločenského bytia, a to vzhľadom na ciele a výsledky činnosti. Nie všetko nepoznané, podobne ako existujúce, stáva sa podmienkou spoločenského bytia. K živelnej činnosti prináleží iba nepoznanie tých súvislostí, ktoré určitým spôsobom zasahujú do činnosti ľudí, maria ich úmysly, ciele.

V jednom zo záverov s. Mužika o tom, že „úroveň riadenia, ktorá za kapitalizmu plne vyhovovala najprísnejším požiadavkám na uvedomelosť, je za socializmu v tomto ohľade nedostatočnou, neuvedomelou, živelnou činnosťou“ (str. 68), zraďí sa nedostatočná prepracovanosť *kritéria*, podľa ktorého sa spoločenská činnosť považuje za živelnú a uvedomelú. Kategórie živelnosť a uvedomelosť, nazdávame sa,

sú kategórie, ktoré sa týkajú foriem prejavu spoločenských zákonitostí, spoločenských dôsledkov určitých činností, odpovedajú na otázku, nakoľko je spoločnosťou zvládnuteľná ich vlastná súčinnosť, a to predovšetkým v materiálnej produkcii ich života. Táto pripomienka vychádza, pravda, z predstavy ako sa kategória živelnosti objavuje u Marxa a Engelsa, prípadne v klasickej politickej ekonómii, ako obsah pojmu prírodnej zákonitosti, pôsobiacej v spoločnosti, a v konštrukcii kategórie uvedomelosti, ktorá by bola polárnou kategóriou takto ponímanej živelnosti.

V *tretej kapitole* analyzuje autor kategórie subjekt a objekt. Už v predchádzajúcich kapitolách ich používa ako veľmi dôležité pojmy napr. pri charakterizovaní živelnej a uvedomelej spoločenskej činnosti. Uvádza, že v marxistickej filozofii sa používa kategória subjekt v dvojakom zmysle. Po prvé, stotožňuje sa subjekt s vedomím a po druhé, objektívny svet (z hľadiska prvého prístupu) sa rozdeľuje na subjekt a objekt. Subjektom sú tu jednotliví ľudia, skupiny ľudí alebo spoločnosť ako celok. Autor vyslovuje názor, že oba významy pojmov subjekt a objekt majú v marxistickej literatúre svoje oprávnenie a sú potrebné. Podľa nás, i keď sa v marxistickej literatúre používajú subjekt a objekt v naznačených významoch, je stotožňovanie subjektu s vedomím nesprávne. Vieme, aké ďalekosiahle dôsledky vyplývajú z tézy, že vedomie je *subjektívnym* odrazom objektívnej reality. Subjektívno tu totiž vyjadruje prírodno-spočenskú determinovanosť vedomia; v interpretácii subjektu, subjektívneho spočíva tiež rozdiel medzi Marxovým a predmarxovským materializmom a ich teóriou poznania. Pochopiteľne, autori, ktorí v rámci *marxistickej* filozofie stotožňujú subjekt s vedomím, opravujú svoju nepresnosť tým, že do procesu poznania začleňujú prax — subjekt v činnosti, že povaha praxe determinuje vedomie. Z hľadiska kritiky idealistického stotožňovania subjektu s vedomím, ktorá nechýba u autora, aj z jeho záveru o sub-

jekte ako reálnom spoločenskom útvare zhovievavosť s. Mužíka k názorom, ktoré stotožňujú v rámci marxistickej filozofie subjekt s vedomím, je neodôvodnená.

Subjekt a objekt charakterizuje autor ako pojmy súvzťažné, vzájomne neoddeliteľné. Subjekt má „svoj“ objekt a objekt má „svoj“ subjekt. Chápe teda objekt subjektívne. Výstižná je jeho charakteristika subjektu ako jednoty „bytia a vedomia“, poznania a činnosti. S tým však nesúhlasí jeho tvrdenie, že subjektom spoločenského vývinu nemôže byť trieda, „dokiaľ dostatočne nepozná spoločenské podmienky svojej existencie, pokiaľ nepozná zákony spoločenského vývinu a v svojej činnosti sa nimi neriadi“ (str. 102). To je, myslím, nesprávne. Táto nesprávnosť sa dá dokázať historicky: Nebola azda napr. buržoázia subjektom spoločenského vývinu, i keď nepoznala zákonitosti spoločenského vývinu, ale uvedomovala si svoje materiálne záujmy, realizáciou ktorých sa „presadzovala“ historická nevyhnutnosť produktívnejšieho výrobného spôsobu? Ale nielen to. Z toho by vyplýval záver, že o vzťahu spoločenského subjektu a objektu v spoločenskom vývine možno hovoriť iba u robotnickej triedy a tried vedených marxistickými stranami. (?)

Kategórie subjekt a objekt, analyzované na materiáli socialistickej revolúcie a rozvinutej socialistickej spoločnosti, prehľbuje autor rozborom kategórie spoločenský záujem. Odlišuje ju od záujmu ako psychologickkej kategórie. S kategóriou záujem je úzko spätá kategória spoločenských potrieb. Jej rozbor a koncepcia patrí zaiste k prvým syntetickým pokusom v marxistickej filozofii.² V jeho základe nachádzame materialistickú myšlienku výmeny energií, ich nedostatku, integrácie subjektu s predmetom a myšlienku o vzťahu organizmu a prostredia. To všetko sa uvažuje v rovine historicky sa meniacich spoločenských potrieb. Diskutabilný je však postoj s. Mužíka ku kategórii záujem, ako ho podáva psychológia, napr.: „Záujmom rozumieme taký vzťah k predmetu, ktorý vytvára ten-

denciu obracať pozornosť prevažne naň“ (B. M. Teplov, *Psychologie*). Zásadne odlišuje psychologické vymedzenie záujmu od toho, ktoré zastáva on a ktoré je známe aj z článku G. M. Gaka³ a dosiaľ rozšírené v marxistickej literatúre, t. j. že záujem nie je kategória týkajúca sa *ideálna*, ale sú to tzv. objektívne záujmy, nezávislé od vedomia. S týmto názorom polemizuje O. Šik v práci *Ekonomika, zájmy, politika*. A oprávnené. Tu predsa nejde o to, či majú záujmy *objektívny obsah*, ale o elementárne vymedzenie pojmu záujem.

Treba sa vyrovnáť so základnou otázkou, k akej sfére života spoločnosti patria materiálne záujmy. K duchovnej, či materiálnej? Sú azda záujmy ekonomickými vzťahmi? Isteže nie. A predsa existujú ekonomické záujmy, ktoré sú odrazom ekonomických vzťahov vo vedomí. Pochopiteľne, ekonomické záujmy sú najbližšie k ekonomickým vzťahom. Ekonomické záujmy sú materiálne záujmy, materiálne preto, lebo sú zamerané na materiálne ekonomické vzťahy. Nezávislé od vedomia nie sú teda záujmy, ale ich materiálny obsah. Súruh Mužík napokon tiež uznáva, že spoločenský záujem je špecifickým *odrazom* objektívnych spoločenských vzťahov určitým spoločenským subjektom.

To, že ľudia nemusia mať *ujasnené* svoje napr. triedne záujmy, je už iná vec. Veď sú rôzne javy duchovnej sféry života spoločnosti, ktoré si ľudia nemusia uvedomiť, t. j. nemusia vedieť, kde je ich zdroj, aká je ich podstata. Preto môže tiež vznikáť u niektorých psychológov hádanka o tom, ako môže jestvovať v záujmoch, v cieľavedomej činnosti to, čo si ľudia neuvedomujú.

Snaha O. Šika vysvetliť kategóriu spoločenský záujem *pomocou* charakteristiky, ako ju podáva psychológia, ešte nezname-

² Analýzou kategórie záujmu sa zaoberá štúdiá Wojtecha Wagnera v Otázkach marxistickej filozofie (1961) a Oto Šik jej venuje osobitnú kapitolu v knihe *Ekonomika, zájmy, politika*.

³ Pozri Voprosy filosofii (1955), č. 4.

ná, že „vydáva marxistickú kategóriu záujmu za kategóriu psychologickú“.⁴ Nevyjadruje azda aj psychologická definícia záujmu — ak je materialistická — objektívne vzťahy? Domnievame sa, že charakteristika záujmu, ako ju nachádzame v niektorých psychologických prácach, slúži za dobré východisko pri definovaní spoločenských záujmov. Z toho vychádza aj O. Šik. A jeho charakteristike záujmu, podľa ktorej je záujem „zvlášť silné a relatívne trvalejšie zameranie pozornosti na uspokojenie určitých potrieb“, alebo jeho téze, že „ekonomické záujmy sú prejavom ekonomického postavenia, určované delbou práce, rozdeľovaním výrobných prostriedkov, rozdeľovaním spotrebných predmetov“⁵ — z hľadiska metodologického nemožno vyčítať to, čo mu vyčíta s. Mužík, že tu ide o vymedzenie záujmu iba v rovine psychológie (str. 117).

V piatej kapitole — *K otázke kritéria podstatnosti pri skúmaní spoločenského vývinu* najvýraznejšie vystupuje autorovo úsilie robiť metodologické konzekvencie z výskumu kategórií subjekt a objekt pre historiografiu, ktorá skúma dejiny socialistickej revolúcie a socialistickej spoločnosti. Rozlišuje dva prístupy pri vysvetľovaní pohybu socialistickej spoločnosti: *objektový* a *subjektovo-objektový*. Prvý prístup sa týka tých spoločenských javov, ktoré patria do sféry ekonomických vzta-

hov. Hladisko, ktoré zdôrazňuje subjektovú stránku, hladisko subjektovo-objektové, podáva dejiny socialistickej spoločnosti tak, že postihuje nielen výsledky činnosti, ale aj skúsenosti spoločenského subjektu a zovšeobecňuje ich. Tento prístup je aktuálny najmä pri skúmaní dejín marxisticko-leninských strán, kde ide o rozbor, ako komunistické strany poznávajú spoločenské zákonitosti, objektívnu situáciu, nakoľko sa riadia týmto poznaním. Takéto dejiny prispievajú k obohateniu teórie a taktiky medzinárodného komunistického hnutia.

Z rozlíšenia dvoch reálnych momentov dejinného vývinu: subjektívnej a objektívnej stránky, ich dialektickej spätosti, vyplývajú teda dva prístupy v historiografii, kde dominujú rôzne „kritériá podstatnosti“, kritériá toho, čo je dôležité. Základný je však prvý, tzv. objektový aspekt.

*

Pokiaľ možno usudzovať z problémov, ktoré sme tu načrtli, zaiste vzniká v čitateľovi dojem, že pŕáca s. Mužíka je *podnetná*. A tento dojem je správny. Dodajme ešte, že štúdia je podnetná preto, lebo novým spôsobom nastoľuje mnohé problémy, že sú to problémy, ktorých ďalšie rozpracovanie prispieva k obohateniu historického materializmu.

Vladimír Seiler

FILOZOFICKÉ POHLADY NA MODERNÚ FYZIKU

Meno bulharského filozofa prof. A. Polikarova nie je neznáme čitateľom Otázok marxistickej filozofie. V šiestom čísle minulého ročníka nášho časopisu sme sa stretli s jeho štúdiou o triede možných riešení problému kauzality. Už táto štúdia vzbudila pozornosť nekonvenčnosťou autorovho prístupu k problému kauzality i originalitou jeho názorov. Zároveň však pre jej dosť fragmentárny charakter vyvolala aj určité rozpaky. V tom istom roku vyšla v Sofii obsiahla monografia tohto autora,

venovaná aktuálnym filozofickým problémom modernej fyziky.¹ Táto mimoriadne zaujímavá kniha dokresľuje to, čo o autorovi, jeho metóde a názoroch nemohol povedať jeden článok.

⁴ J. Mužík, c. d., 118.

⁵ O. Šik, *Ekonomika, zájmy, politika*, NPL 1962, 305—306.

¹ Azari Polikarov, *Otnositelnost i kvantiti. Filosofski problemi na savremennata fizika*, Sofia 1963, strán 371.